

Cuprins

<i>Autorii</i>	7
<i>Patrimoniu și imaginari lingvistic</i> (Elena Platon)	11
Elemente de substrat în limba română (<i>Adrian Chircu</i>)	29
Moștenirea latină și influența latino-romanică în limba română modernă (<i>Gheorghe Chivu</i>)	50
Elementul slav în sistemul limbii române (<i>Cristina Silaghi</i>)	70
Adstraturile maghiar și german în limba română (<i>Bogdan Hărhală</i>)	88
Limbajul religios (<i>Andreea-Nora Pușcaș</i>)	109
Moda lingvistică: anglicismele (<i>Cristina Bocoi</i>)	128
Limbă și națiune (<i>Maria Ștefănescu</i>)	150
Limbă și identitate în Republica Moldova (<i>Diana-Maria Roman</i>)	173
Limbă și identitate în diaspora românească nouă. Spania și Italia (<i>Antonela Arieșan</i>)	191
Limbă ca loc al memoriei (<i>Cosmina-Maria Berindei</i>)	210
Bazinul lingvistic al folclorului (<i>Elena Platon</i>)	228
Românii – proiecții identitare (<i>Anca Ursă</i>)	260
Expresia alterității (<i>Maria-Zoica Eugenia Balabani</i>)	277
Alteritate negativă. Evreul și romul în memoria limbii române (<i>Lavinia-Iunia Vasiu</i>)	296
Discurs și ideologie. Nașterea religiilor politice românești (<i>Ioana Sonea</i>)	319
Limbajul protestului cetățenesc (<i>Dina Vilcu</i>)	349
Limbajul publicității televizuale (<i>Dumitru Cornel Vilcu</i>)	372
Cyberlimb@j în spațiul lingvistic românesc (<i>Anamaria Radu</i>)	394
Argoul (<i>Mircea Minică</i>)	406
Imaginarul traducerilor (<i>Sanda-Felicia Misirianu</i>)	425
<i>Bibliografie</i>	447
<i>Index de nume</i>	481
<i>Index tematic</i>	483

ENCICLOPEDIA IMAGINARIILOR DIN ROMÂNIA

CORIN BRAGA

(coordonator general)

II

*Patrimoniu
și imaginar lingvistic*

Volum coordonat de

ELENA PLATON

Consultant științific:

GHEORGHE CHIVU

Membru corespondent al Academiei Române

POLIROM
2020

Existența unei terminologii specifice

În anumite sublimbaje religioase se manifestă o predilecție pentru terminologia specializată, cu o accepție clară, întrucât textele religioase se adrescază, în aceste cazuri, specialiștilor:

Dumitru Stăniloae, *Teologia dogmatică ortodoxă*, vol. I-III, București,
Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 1996-1997

1. texte dogmatice : *apofatic, chenoză, eschatologic, har, harismă, parusie* („se epuizează treptat, în adâncimea morții *apofatice*” – TDO, p. 28; „Prin aceasta El manifestă o *chenoză*” – TDO, p. 181; „Deschiderea *eschatologică* a Preoției și a Euharistiei” – TDO, p. 117; „puterile sufletului și *harul* dumnezeiesc din el își prelungesc lucrarea” – TDO, p. 236; „o *harismă* care biruiește natura” – TDO, p. 120; „văd *parusia* lui Hristos ca un eveniment de la finea lumii” – TDO, p. 250);
2. texte liturgice (cu referire la ritual, obiecte și lăcașul de cult) : *agnej, antimis, condac, doxologie, ecfonis, icos, mânecușă, orar, sedealnă, stihar* („tămâiază cutia cu Sfântul *Agnej*” – L, p. 342; „spre răsărit desface Sfântul *Antimis*” – L, p. 341; „După aceea se citesc: *Condacul, Icosul, Sedealna sărbătorii*” – L, p. 110; „cu cântări fără de tacere, cu *doxologii* fără de incetare” – L, p. 344; „încheie rugăciunea, rostind cu glas tare *ecfonisul*” – L, p. 340; „Binecuvântează, părinte, *stiharul* împreună cu *orarul* și *mânecușele*” – L, p. 114);
3. texte muzicale : *axion, chendimă, Chinonice, glas, gorgon, Heruvic, iporoi, ipsili, ison, petasti, polieieu, Slava Dogmaticii* („se mai găsește întrebuișat și la unele *axioane, polielee*” – GMBP, p. 54; „intonare a semnelor vocale simple, fără *chendimă* și *ipsili*” – GMBP, p. 6; „formula cadenței finale de la *Slava Dogmaticii, glas V*” – GMBP, p. 39; „când *gorgonul* este așezat pe *iporoi*, face ca primul coborător din *iporoi* să se cânte într-o bătaie cu nota precedentă” – GMBP, p. 15; „o mișcare foarte rară, întrebuișată mai ales în *Heruvice și Chinonice*” – GMBP, p. 47; „*ison* nici nu urcă, nici nu coboară” – GMBP, p. 3; „*petastă* urcă o treaptă” – GMBP, p. 3);
4. texte juridice : *canon întregitor, cod canonic, normă dispozițivă, normă permisivă, sinod endemic* („pe lângă canoanele care formează codul canonic al Bisericii, încă și o altă seamă de canoane, sub numele de *canoane întregitor*” – DC, p. 86);

- „Normele permissive autorizează să se facă anumite acțiuni. Normele dispozitive conferă dreptul de a determina, în mod voit, conduită” – DC, p. 46; „Sub numele de *sinoade endemice* se înțelege o categorie de sinoade care inițial au fost ocazionale” – DC, p. 402);
5. texte administrative: *arhiepiscopie, autocefal, eparhie, episcopie, mănăstire, mitropolie, parohie, patriarhie* („Biserica Ortodoxă Română este autocefală și unitară în organizarea și în lucrarea sa” – SOF, p. 13; „Patriarhia Română cuprinde eparhii [arhiepiscopii și episcopii] grupate în mitropoli” – SOF, p. 15; „constituții canonice în parohii și mănăstiri din eparhiile Patriarhiei Române” – SOF, p. 13).

Pe lângă această terminologie specifică, în scările religioase există și un limbaj tehnic mai general, determinat contextual: limbaj administrativ general („Unitățile ortodoxe române care păstrează legături spirituale” – SOF, p. 17; „desființarea, modificarea teritorială și schimbarea *tindaturii mitropoliilor*” – SOF, p. 17; „funcționează în conformitate cu *statutele proprii*” – SOF, p. 17), limbaj juridic general („Problema elementului juridic, a dreptului, a normei juridice sau *legii de drept*” – DC, p. 28; „moduri de achiziție sub diverse *titluri, de posesiune sau de proprietate*” – DC, p. 36; „În cazul aprobării *instrâinării* unor bunuri bisericesti, unitățile bisericesti ortodoxe au *drept de preempiune*” – SOF, p. 101; „*drepul de concesiune* nu poate fi vândut de titular” – SOF, p. 105), limbaj muzical general („Tactul papadic [*Adagio, Largo*]” – GMBP, p. 47; „au de scop să imlesnească controlul paralaghicii, adică al căntării pe note [solfegierii]” – GMBP, p. 53).

Nicolae Lungu, Grigore Costea, Ion Croitoru,
Gramatica muzicii psaltice, Galaj, Partener, 2007

Prezența neologismelor

În ciuda arhaicității limbajului religios, majoritatea textelor religioase (cu excepția celor biblice, beletristice și de cult, care sunt prin excelență arhaice) cunosc o deschidere către neologisme, ca modalitate de apropiere a textului religios de limba literară laică. Acestea apar în textele muzicale („o singură notă care [...] e precedată de varie” – GMBP, p. 42;

„influența lor se rezumă la sunetul în sine” – GMBP, p. 48; „această valabilitate se menține însă și în cazul reperării imediate a același sunet” – GMBP, p. 67), omiletice („faptele bune săvârșite de Acesta din iubire și *compasime*” – P, p. 37; „întoarcerea lor spre Domnul să nu fie de scurtă durată, ci *definitivă*” – P, p. 38), de publicistică („gândind retrospectiv, dacă mergi două-trei zile într-un pelerinaj, [...] simți că zbori” – FO, 120/2019; „au derulat un amplu program de *demitologizare*” – FO, 120/2019), juridice („nu era cu puțină să nu apară divergențe între creștini” – DC, p. 33; „din el derivă toate celelalte principii canonice de organizare” – DC, p. 194), dogmatice („pe baza *revelației* aceluiași Dumnezeu” – TDO, p. 43) sau administrative („potrivit [...] altor dispoziții ale autorității bisericești *competente*” – SOF, p. 13; „stabilește relații de dialog și *cooperare*” – SOF, p. 13).

Statutul pentru organizarea și funcționarea Bisericii Ortodoxe Române,
București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 2008.

Alte trăsături

Ortografierea

Spre deosebire de textele laice, cuvintele care trimit la divinitate sunt scrise în toate variantele textelor religioase cu inițială majusculă, ca „urnare a extinderii principiului simbolic” (Chivu, 1997): substantive („*Tatăl*”, „*Fiul*”, „*Păstor*”, „*Părinte*”, „*Duh*”, „*Domin*”, „*Trup*”; „mărturisesc pe Dumnezeu în Sfânta Treime, *Tatăl*, *Fiul* și *Duhul Sfânt*” – SOF, p. 13; „înțelegciunea *Duhului* lui Dumnezeu” – VS, p. 8; „*Dominul Hristos* a murit pe cruce” – P, p. 141; „*Trupul* tainic al *Dominului*” – DC, p. 8), pronume („*Cel Ce* m-a trimis să botez cu apă, *Acela* mi-a zis” – *In* 1, 33; „sunt convins că *El* există” – FO, II8/2018; „vrând să-L primești spre hrana, fii cu frică” – CR, p. 159) și adjective („*Atotputernic* și cu mare vărtute” – *Is* 40, 26; „Se împărășește [...] cu *Cinstitul Trup și Sânge*” – L, p. 220; „*Îndurare și Milostive*” – L, p. 340; „al Cărui *Sfânt Trup și Sânge* îl vor primi” – ÎNV, p. 176).

Morfologia

Substantivele comune care se referă la divinitate sunt articulate hotărât, manifestându-se ca niște nume proprii: „Astfel este cu oricine e născut din *Duhul*” (In 3, 8); „Ești Tu *Prorocul*?” (In 1, 21); „Petrecând întru mine împreună cu *Tatăl*” (CR, p. 162). Se remarcă vocativul arhaic al substantivului *domin*, cu forma sa nearticulată, atunci când referentul este Dumnezeu: „*Doamne*, pe cei din pustie [...] pomenește-i” (L, p. 298); „*Doamne*, Iiuse Hristoase, Dumnezeul nostru” (CR, p. 160). Totodată, sunt preferate forma etimologică de feminin *pustie*, în locul substantivului *pustiu* („a postit patruzeci de zile și patruzeci de nopți în *pustie*” – ÎNV, p. 198; „i se dădea drumul în *pustie*” – P, p. 239), încadrarea substantivului *veac* la genul masculin (în *vecii vecilor*: „Ești prea-slăvit în *vecii vecilor*” – CR, p. 163; „acum și pururea și în *vecii vecilor*” – L, p. 341) sau anumite forme de plural: *inne* („înnene de la Vecernia și Utrenia sărbătorii ne vestesc adevărată tradiție” – NO, 15 august 2014), *mormânturi* („celor din *mormânturi* viață dăruindu-le” – L, p. 200), *prinoase* („sunt aduse daruri sau *prinoase* în cîinstea pomeneirii sfântului” – L, p. 228), *vremi* („Împăratul veacurilor, Cel ce a pus *vremile*” – VS, p. 5), *greșale* (ilustrare a unei vechi norme fonetice de tip muntenesc: „îmi cunosc *greșalele*, li spun preotului căte țin eu minte” – NO, 4 februarie 2014; „Și ne iartă nouă *greșalele noastre*” – Mt 6, 12) (Chivu, 1997; Bârbuleanu, 2013).

În ceea ce privește adjecтивul, există câteva modalități lexicale aparte de exprimare a superlativului absolut: prin antepunerea adverbului *mult* („fără răutare fiind, înde lung-răbdător și *mult milostiv*” – CR, p. 160; „Nu este vorba de harul divin deplin, ci *mult slăbit*” – P, p. 162), prin postpunerea adverbului *foarte* („erau bune *foarte*” – Fc 1, 31) sau cu ajutorul prefixului *prea* („multime multă de păsări *preafrumnoase*” – VS, p. 177; „o personificare nemuritoare a *preasfintei* Evangheliei” – ÎNV, p. 252). Adjecтивul e uneori precedat de articolul demonstrativ: „a răsărit în el dorința *cea răvnitoare*” – P, p. 106; „Am văzut Lumina *cea* adevărată” – L, p. 319) (Chivu, 1997; Bârbuleanu, 2013).

Pronumele de întărire, frecvent în stadii anterioare de limbă și dispărut din româna literară, continuă să fie prezent: „Mărturitorul *Însuși* a postit patruzeci de zile” (ÎNV, p. 198); „*Însuși* Împărate, Cel ce ești fără-de-moarte” (CR, p. 160). Se remarcă preferința pentru pronumele personal *dânsul* („au zis către *dânsul*” – Is 37, 3; „s-a suiat Iosua [...] și împreună cu *dânsul* tot poporul” – P, p. 97) și pentru pronumele relativ compus *ceea ce* („se va împlini *ceea ce* a zis” – Iona 14, 8; „*Ceea ce* ești creștinilor ocrotitoare” – L, p. 382) (Chivu, 1997; Bârbuleanu, 2013).

Verbele *a veni* și *a crede* sunt folosite în formele iotacizate în anumite rugăciuni: (va să) *vie*, *crez*, iar conjunctivul cu valoare imperativă apare adesea fără particula *să*: „Vie împărația Ta” – Mt 6, 10 (Chivu, 1997). Totodată, pasivul reflexiv este utilizat frecvent: „uneltele acelea *se vor sfărâma*” (VS, p. 72); „*se vor face* pomeniri după îndrumările Sfântului Sinod” (L, 17) (Bârbuleanu, 2013).

Adverbul *au* apare adesea la începutul unor propoziții interrogative, putând fi însoțit de *doară*: „*Au doară* eu sunt căine?” (I Rg 17, 43); „*Au doară* nu-mi va fi acest pat groapă?” (CR, p. 38) (Chivu, 1997).

Prepozițiile arhaice *întru* și *dintru* sunt uzitate fără elizuirea vocalie finale și, adesea, în locul actualelor *în*, *din* (Bârbuleanu, 2013): „hirotonia *întru* diacon și preot” (SOF, p. 79);

„trupul inviat va fi întru slavă” (INV, p. 112); „Dintru adâncuri am strigat către Tine” (Ps 129, 1); „Biserica [...] a existat dintru început în Stat” (DC, p. 41). Apar și formele etimologice *înlăuntru*, *dinlăuntru*, adesea în alternanță cu formele curente în limba literară *înăuntru*, *dinăuntru* (Chivu, 1997; Teleoacă, 2008): „ducându-mă pe mine înlăuntru, mi-a arătat o cămară” (VS, p. 88); „ajunseră la cele *dinlăuntrul* lui” (VS, p. 119); „duh drept înnoiește întru cele *dinlăuntru* ale mele” (Ps 50, 11). Prepoziția *către* este întrebuingătă după verbe *dicendi*: „Slujitorul regesc a zis către El” (P, p. 216); „Apoi ziseră călăreții către Teodora” (INV, p. 86).

Topica

Formele verbale compuse au adesea auxiliarul postpus („Greșit-am la cer și înaintea Ta” – CR, p. 160; „Răspuns-a cel ce se arătase” – VS, p. 180), iar între verbul de conjugat și auxiliar se poate intercală o formă pronominală atonă („închina-mă voi în biserică Ta” – L, p. 114; „Veseli-ne-vom și ne vom bucura” – Cânt 1, 3). Schimbarea topicii permite punerea în prim-plan a verbului și crearea simetriei (Chivu, 1997).

Alte confesiuni

Până acum am analizat trăsăturile limbajului religios specific Bisericii Ortodoxe, majoritate din România. Inițial, scrierile religioase ortodoxe și catolice nu cunoșteau atât de multe diferențe formale, „datorită unei istorii culturale cu multe puncte comune”; discrepanțele au început să fie marcante odată cu Școala Ardeleană – „sub presiunea unor evenimente politice și culturale”, în special după 1856, când, la Blaj, s-a reluat activitatea tipografică – și s-au accentuat în timp (Bârbuleanu, 2013).

Reținem, în primul rând, lipsa consensului în ceea ce privește ortografierea numelui *Iisus Hristos/Christos*. Astfel, Biserica Ortodoxă a optat pentru *Iisus Hristos*, urmând principiul tradiției; probabil, în secolele IX-X, forma **Gésu Cristu* a fost înlocuită, sub influența limbii slavone, cu sintagma *Iisus Hristos*, preluată după forma grecească *Ιησοῦς Χριστός*, forma cu doi *i* fiind mai nouă. La catolici și la neoprotestanți însă, termenul a suferit o mutație ca urmare a lipsei de motivare fonematică a celor doi *i* și prin realizarea unei analogii cu termeni din aceeași paradigmă (*creștin, creștinism*) (Munteanu, 2008).

În ceea ce privește vocabularul, se evidențiază un orizont eterogen. Tendința textelor nonortodoxe a fost de modernizare a limbii în spirit latino-roman, termenii de origine slavă sau grecească fiind înlocuți cu termeni de origine latină sau formați în română de la rădăcini latinești. Textul biblic și limbajul rugăciunii, prin însăși natura lor, sunt mai conservatoare, deci deosebirile nu sunt atât de numeroase. Se poate vorbi de o sinonimie, marcată de apartenența la o confesiune: *duh/spirit, spovedanie/confesiune, Liturghie/misă, rob/serv, a milui/a se îndura, veac/secol, răstimp/interval, spor/beneficiu, obârșie/origine, vădit/evident, silință/efort, lucrare/acțiune, silă/constrângere, numire/denumire, felurime/diversitate, legământ/testament, zâmbit/lumina, concepție, evlavie/pietate/devoiuție, împăcare/reconciliere, neprihănire/imaculată, pocăință/penitență* (Zafiu, 2001; Teleoacă, 2008; Bârbuleanu, 2013).

Nu la fel sunt lucrurile cu textele de exegeză creștină, în care se regăsește un nou tip de limbaj: textul ortodox are o „preferință marcată” pentru termenii mai vechi, mulți moșteniți din latină (*cădere, chemare, credință, descoperire*), „mai plastici, mai sugestivi”, pentru particularitățile lingvistice arhaice pe care le menține, în timp ce catehismul catolic „manifestă o deosebită dezvoltură în vehicularea conceptelor religioase/nonreligioase într-o haină nouă și foarte nouă”. Astfel, în textul catolic apar termeni precum *intimitate, lector, pluralitate, prefajă, presbiter, reconciliere, responsoriu, sacerdotal, universal, venial, vital, vocație*, dar și termeni culți și sintagme din latina ecclastică, precum *officium, attritio, animi cruciatus, ordinatio*. Textele specifice Bisericii apusene sunt aşadar mult mai apropiate de limbajul laic (Teleoacă, 2008).

Apar, totodată, și calcuri după modele latinești: *căința inimii* (după lat. *compunctio cordis*), *mântuirea sufletului* (după lat. *animi cruciatus*), *Zămislirea Neprihănăită* (după lat. *Immaculata conceptio*) (Teleoacă, 2008).

Concluzii

Patrimoniul lingvistic decantat de limbajul bisericesc este marcat de un conglomerat de trăsături care fac din acesta „o adevărată relixă vie”, purtând pecetea formei avute de vechea limbă literară până la începutul secolului al XIX-lea. „Particularitățile de tip arhaic” încarnează o conștiință lingvistică marcată de dorința de „a respecta, potrivit tradiției, litera și spiritul textului sacru” (Chivu, 1997).

Textele religioase au conservat fapte de limbă, amprente ale istoriei societății și ale moștenirii socioculturale, ca urmare a contactului cu diverse limbi și culturi și ca dovadă a prestigiului tradiției: etimologia specifică (frecvența elementelor slave li conferă limbii române specificitate între limbile române), împrumuturi și calcuri lexicale, păstrarea arhaismelor, frecvența deosebită a unor unități lexicale, forme sau construcții specifice în comparație cu limbajul laic. Alături de numeroasele elemente comune există însă o serie de varietăți interne (funcționale și confesionale) depozitar ale unei experiențe acumulate a colectivității: fiecare tip de text are particularitățile sale lingvistice și o dinamică proprie, păstrându-și individualitatea.

Astfel, pe lângă aspectele de continuitate care țin de caracterul conservator al limbajului religios există și elemente înnoitoare și de adaptare la actualitate, ca un dat necesar, ca urmare a tendinței de „a echilibra tradiția cu modernitatea” (Bărbuleanu, 2013). Această tendință de sincronizare a scrisului religios și a celui laic se observă în înlocuirea unor forme sau termeni vechi cu altele actuale, în pătrunderea neologismelor, a unor elemente aparținând cotidianului (tematice și formale), în caracterul său tot mai accesibil comparativ cu trecutul, în raportarea la discursul omiletic sau publicistic ca la niște mijloace de comunicare, precum și în adaptarea lor la un public tot mai diferit. În ciuda acestei evoluții însă, va exista mereu o distanță între limbajul religios și cel laic; acestea nu vor putea ajunge niciodată la același nivel, diferențele dintre ele depășind sfera terminologică.

Mai mult, în tradiția lingvistică a limbajului religios, faptele de limbă au devenit element de patrimoniu, existând o conștiință a proprietății individualității.